

Ἀπολογισμὸς τοῦ Γ' Διεθνοῦς Συνεδρίου γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη

Πρῶτος κύκλος: Σκιάθος, 29 Σεπτεμβρίου - 2 Ὀκτωβρίου 2011.

Δεύτερος κύκλος: Ἀθήνα, 7-8 Ὀκτωβρίου 2011

ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ Δ. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ*

Ἔχουν ἤδη παρέλθει ἑκατὸν ἐξήντα χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησή του καὶ ἑκατὸ ἀπὸ τότε πού ὁ Σκιαθίτης γέροντας ἐκοιμήθη. Ἐνῶ γνωρίζουμε καλῶς ὅτι οἱ κλασικοὶ συγγραφεῖς τὸν ἔχουν δεχθεῖ ὡς ἐκλεκτὸ στὶς τάξεις τους, καὶ πάλι ἦλθε ὡς ἐκπληξη ἡ ἐνιαύσια ἐπετειακὴ πλημμυρίδα ἐκδόσεων καὶ ἀφιερωμάτων, ἄρθρων καὶ ἐκδηλώσεων, ἀκόμη καὶ θεατρικῶν παραστάσεων. Γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ διαπιστώσαμε ὅτι γι' αὐτὸν ἐρίζουν λογοτέχνες καὶ ἐρευνητὲς ὄχι μόνον ἀπὸ ὄμορα ἀλλὰ ἀπὸ ποικίλα θεωρητικὰ πεδία, χρησιμοποιώντας στὸ πλαίσιο ἐνὸς πρωτόγνωρου ἐρμηνευτικοῦ πλουραλισμοῦ τὰ πιὸ ἰσχυρὰ τους ὄπλα.

Ἐνδεικτικὲς ὄλων τῶν ἀναζητήσεων καὶ προβληματισμῶν τῶν εἰδικῶν μελετητῶν ἦταν οἱ εἰσηγήσεις πού παρουσιάστηκαν στὸ Γ' Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη, τὸ ὁποῖο συνδιοργάνωσαν, σὲ δύο κύκλους, ἡ Ἑταιρεία Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν καὶ ὁ Δήμος Σκιάθου, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, Διὰ Βίου Μάθησης καὶ Θρησκευμάτων. Οἱ συνέδριοι προέρχονταν στὴν πλειονότητα ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ καὶ διεθνὴ ἀκαδημαϊκὴ κοινότητα καὶ ἓνα μέρος τους ἀπὸ τὴ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση.

Μέχρι σήμερα ἔχουν πραγματοποιηθεῖ μὲ ἐπιτυχία ἄλλα δύο διεθνῆ Συνέδρια γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Τὸ 1991 διοργανώθηκε στὴ Σκιάθο τὸ Α' Διεθνὲς Συνέδριο ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία Εὐβοϊκῶν Σπουδῶν, τὴν Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἑταιρεία τῶν Θεσσαλῶν καὶ τὸν Σύλλογο τῶν Ἀπανταχοῦ Σκιαθιτῶν, μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Δήμου Σκιάθου· τὰ Πρακτικὰ αὐτοῦ τοῦ Συνεδρίου ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία Εὐβοϊκῶν Σπουδῶν. Τὸ 2001 ἡ Ἑταιρεία

---

* Ἡ Βασιλικὴ Δ. Λαμπροπούλου εἶναι Φιλολόγος καὶ Γραμματέας τῆς Ἑταιρείας Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν.

Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν διοργάνωσε τὸ Β΄ Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη στὴν Ἀθήνα καὶ ἐξέδωσε τὰ Πρακτικά του.

Οἱ ἐργασίες τοῦ πρώτου κύκλου τοῦ Γ΄ Διεθνoῦς Συνεδρίου ξεκίνησαν τὴν Πέμπτη 29 Σεπτεμβρίου 2011 στὸ ξενοδοχεῖο Skiathos Palace, στὶς Κουκουναριές τῆς Σκιάθου. Στὴν ἐναρκτήρια συνεδρία παρέστησαν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερώνυμος, ὁ Μητροπολίτης Χαλκίδος, Ἰστιάας καὶ Βορείων Σποράδων κ. Χρυσόστομος, ὁ Περιφερειάρχης Θεσσαλίας κ. Κωνσταντῖνος Ἀγοραστός, ὁ Δήμαρχος Σκιάθου κ. Νικόλαος Πλωμαρίτης, οἱ ὁποιοὶ ἀπηύθυναν χαιρετισμό, ἐκπρόσωποι τοπικῶν ἀρχῶν καὶ ἀρκετοὶ ἀκροατές.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος κήρυξε τὴν ἑναρξη τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συνεδρίου, ἐνῶ τὴν Παρασκευή 30 Σεπτεμβρίου, ἀφοῦ παρακολούθησε κάποιες εἰσηγήσεις, ἐπισκέφθηκε τὴν Ἱερὰ Μονὴ Εὐαγγελιστρίας, τὸ Σπίτι-Μουσεῖο Παπαδιαμάντη, εἶδε τὴν ὁμαδικὴ ἔκθεση Σκιαθιτῶν ζωγράφων στὴ Μικρὴ Αἶθουσα Τέχνης καὶ Πολιτισμοῦ καὶ προσκύνησε τὴν ἐφέστιο εἰκόνα τῆς Παναγίας Εἰκονιστρίας, πού βρῖσκεται στὸν Μητροπολιτικὸ Ναὸ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν.

Οἱ ποικίλης θεματολογίας εἰσηγήσεις τῶν συνέδρων στὴ Σκιάθο ἀπλώθηκαν σχεδὸν σὲ ὁλόκληρο τὸν ἀπέραντο λειμῶνα τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου, ἐπιβεβαίωσαν ὥστόσο καὶ πάλι τὴν ἰδιαίτερη σαγήνη τοῦ κειμένου τῆς *Φόνισσας* καὶ τῆς σκοτεινῆς του ἡρωίδας. Τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ ὅπως τίθεται στὸ *Ἐγκλημα καὶ Τιμωρία* τοῦ Ντοστογιέφσκι καὶ στὴ *Φόνισσα* τοῦ Παπαδιαμάντη ἀποπειράθηκε νὰ ἀνιχνεύσει μὲ τὴν ἀνακοίνωσή του ὁ Μᾶρκος Γαλούνης, ἐπισημαίνοντας ἐνδελεχῶς ἀναλογίες καὶ διαφορὲς πού ἀφοροῦν στὰ θεμελιακὰ ζητήματα τῆς προέλευσης τῆς ἁμαρτίας, τῆς τιμωρίας καὶ τῆς μετάνοιας στὰ κορυφαῖα ἔργα δύο συγγραφέων πού ἀνήκουν στὴν ἴδια θρησκευτικὴ καὶ ὁμολογιακὴ παράδοση. Ὁ Λάμπρος Σιάσος μὲ ἐμβριθεῖα ἀνέγνωσε τὴ *Φόνισσα* ὡς τὸ πληρέστερο ἀνθρωπολογικὸ δοκίμιο τῶν τελευταίων εἴκοσι αἰῶνων πού παρουσιάζει μὲ ἐνάργεια «πῶς ψηλώνει ὁ νοῦς» τοῦ ἀνθρώπου καὶ πῶς, ἀναποφύκτως πλέον, συντρίβεται μετὰ κρότου ἐπὶ γῆς. Τὸ πρόσωπο τῆς Φραγκογιαννοῦς ὡς σύγχρονη ἐπαναγραφή τῆς Μήδειας τοῦ ὁμωνύμου ἔργου τοῦ Εὐριπίδη εἶδε ἡ Μαρία Τρουπῆ, ἐνῶ ὁ Ἀμερικανὸς David Weinberg στὴν εἰσήγησή του, πού ἐκφώνησε στὰ ἑλληνικὰ προκαλώντας συγκίνηση στὸ πολυπληθὲς ἀκροατήριο, κατέδειξε ὅτι τὸ ὕφος στὴ *Φόνισσα* διαφοροποιεῖται σημαντικὰ ἀπὸ χαρακτῆρα σὲ χαρακτήρα. Ὁ Π. Δ. Μαστροδημήτρης ἐκκινώντας ἐπίσης ἀπὸ τὴ *Φόνισσα* προέβη σὲ μιὰ διεξοδικὴ συγκριτικὴ προσέγγιση τεσσάρων παπαδιαμαντικῶν ἀφηγημάτων πού συνιστοῦν παραδειγματικὴ

περίπτωση «κειμενικοῦ συστήματος», μέσω ἐσωτερικῶν συνδέσεων σὲ πολλὰ ἐπίπεδα. Κατέληξε τοιουτοτρόπως σὲ ἄκρως ἐνδιαφέρουσες διαπιστώσεις γιὰ τὶς ὁμοιότητες καὶ τὶς διαφορὲς μεταξύ τοῦ ἐκτεταμένου ἀφηγήματος τῆς Φόνισσας καὶ τῶν διηγημάτων «Στρίγλα μάννα», «Τὸ Πνίξιμο τοῦ παιδιοῦ» καὶ «Τὸ Μυρολόγι τῆς φώκιας».

Τὸ πέρασμα στὴ διηγηματογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη ἔγινε μὲ τὴν εἰδικότερη ἀναφορὰ στὰ ἀθηναϊκά του διηγήματα. Ἡ Δώρα Μέντη ἐστίασε στοὺς ἥρωες τῶν διηγημάτων αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴ δράση τους λειτουργοῦν ὡς δείκτες κοινωνικῆς παρακμῆς καὶ ἠθικῆς ἐξαχρείωσης, σὲ μιὰ ρεαλιστικὴ ἀπεικόνιση τῆς Ἀθήνας ποὺ δημιουργεῖ ζωνερὴ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς νήσου τῆς γενέθλιας καὶ τῆς ἀγαπημένης. Ἡ Μαίρη Λεφάκη διέκρινε στὰ ἀθηναϊκά διηγήματα τὸν ἔντονο σκεπτικισμό ἐνὸς κοινωνικὰ ἐνσυνείδητου συγγραφέα ἀπέναντι στὰ σοβαρὰ προβλήματα ποὺ ἐγκυμονεῖ ἡ ἀστικοποίηση, ἐνῶ ἡ Γεωργία Χαριτίδου σκιαγράφησε καὶ κατέταξε σὲ κατηγορίες τοὺς γυναικείους χαρακτήρες ποὺ προβάλλονται.

Ἐν γένει θεωρεῖται ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης μεγαλόρρησε δουλεύοντας καὶ ἐξελίσσοντας κυρίως τὴ μικρὴ φόρμα τοῦ διηγήματος, ὡστόσο ἡ σύγχρονη κριτικὴ φωτίζει διαρκῶς μὲ νέα στοιχεῖα τὸν ρόλο καὶ τὴ σπουδαιότητα τῶν μυθιστορημάτων του. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο ὁ Ἅγγελος Καλογερόπουλος στὴν εἰσήγησή του ἐξέτασε τὸ μυθιστόρημα Ἡ *Γυφτοπούλα*, τεκμηριώνοντας τὴν ἄποψη ὅτι τὰ μυθιστορήματα τοῦ Παπαδιαμάντη ἀποτελοῦν κλειδί γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ συνολικοῦ ἔργου του. Εἰδικότερα, ἡ *Γυφτοπούλα* ἀντιμετωπίστηκε ὡς ἔργο-δείκτης τῆς συγγραφικῆς ἰδιαιτερότητας τοῦ Παπαδιαμάντη, λόγῳ τῆς ἀνατροπῆς-ὑπονόμευσης τοῦ ρόλου τοῦ παντογνώστη ἀφηγητῆ, ἡ ὁποία συντελεῖται μὲ τὴ μετατόπισή του στὴ θέση ἐνὸς παρατηρητῆ τοῦ κόσμου. Ἔτσι ἀποδεσμεύεται τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο ἀπὸ τὸ ἀσφυκτικὸ πλαίσιο τῆς ἀτομικῆς ἐμπνεύσεως καὶ πορεύεται πρὸς τὴν ἀνάδειξη μιᾶς κοινῆς ἀλήθειας. Ἡ Δήμητρα Γιανναρᾶ ἀποδύθηκε σὲ μιὰ γόνιμη προσπάθεια σύγκρισης τῆς *Γυφτοπούλας* μὲ τὸ ἔργο-ὄροσημο τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας *I promessi sposi* (1840) τοῦ Alessandro Manzoni. Ἀναζητώντας ἀναλογίες καὶ ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὰ δύο ἔργα, σὲ μιὰ ὑπόθεση διακειμενικῆς χρήσης τοῦ ἀφηγήματος τοῦ Manzoni ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη, ἡ *Γυφτοπούλα* προσεγγίζεται ὡς ἡ ὀρθόδοξη ἀπάντηση στὸ ἰταλικὸ καθολικὸ μυθιστόρημα. Ἐξετάζοντας τὸ μυθιστόρημα *Οἱ Ἐμποροὶ τῶν Ἐθνῶν* ὁ Ἀπόστολος Διαμαντῆς κατέληξε ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ὑπῆρξε ἐκτὸς ἀπὸ σπουδαῖος λογοτέχνης καὶ ἓνας μεγάλος «ἱστορητής», ὁ

όποιος πραγματεύεται με άκρως ενδιαφέροντα τρόπο τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ λατινικοῦ κόσμου κατὰ τὴ μεσαιωνικὴ περίοδο.

Δὲν ἔλειψαν βέβαια οἱ ψυχαναλυτικὲς, οἱ κοινωνιολογικὲς καὶ οἱ προσεγγίσεις ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ φύλου. Ὁ Δημήτρης Βλαχοδῆμος κατέγραψε τὴν ἔντονη παρουσία τῆς θηλυκῆς ταυτότητας στὸ διήγημα «Τὸ Μυρολόγι τῆς φώκιας» καὶ μίλησε γιὰ τὴ σημασία της σὲ συμβολικὸ ἐπίπεδο, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀπατηλὴν παρουσία τοῦ μόνου ἀνδρός (τοῦ ἀωνύμου «Σουραυλῆ»), πὺν ὁδηγεῖ στὸν θάνατο. Ἡ Μαρία Γκασούκα καὶ ἡ Τερψιχόρη Γκιόκα σὲ μιὰ ἔμφυλη θεώρηση τόνισαν ὅτι στὸ κατεξοχὴν γυναικοκεντρικὸ παπαδιαμαντικὸ ἔργο δίδεται ἔμφαση στὸν κοινωνικὸ ρόλο τῶν φύλων καὶ στὴν ἀλληλεπίδρασή τους στὸ πλαίσιο τῆς ἀνδροκρατούμενης ἀρτισύστατης πρωτεύουσας ἀλλὰ καὶ τῆς παραδοσιακῆς Σκιάθου. Λανθάνουσες μνῆμες «μητρωνυμικοῦ κληρονομικοῦ δικαίου ἢ τοῦ δικαίου τῆς πρώτης θυγατέρας», σύμφωνα μὲ τὸν ὄρο πὺν εἰσήγαγε ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης, ἐντόπισε ὁ Χρῖστος Δάλκος στὸ διήγημα «Θάνατος κόρης». Βάσει ἀναφορῶν σὲ ἄλλα ἔργα τοῦ Παπαδιαμάντη, στὸ ἐθιμικὸ δίκαιο αἰῶνων καὶ στὰ ἀρχαῖα «δράματα κληρονομίας» ὑποστήριξε ὅτι ἡ σκληρὴ μητρικὴ συμπεριφορὰ ὀφείλεται οὐσιαστικὰ σὲ ἰδιοτελεῖς συλλογισμούς, ἀποτελεῖ παλινδρόμηση πρὸς ἀρχαῖκὲς πρακτικὲς ἐπίλυσης ἐνδοοικογενειακῶν συγκρούσεων καὶ ἀπηρεῖ ἀντιλήψεις ριζωμένες βαθιὰ στὸ συλλογικὸ ἀσυνείδητο. Ἰδιαίτερη ἀναφορὰ στὸν λόγο τοῦ παιδιοῦ καὶ τὶς λειτουργίες του στὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη ἔγινε ἀπὸ τὴ Μαρία Καραϊσκού, μὲ τὴν προβολὴ δύο ἀντιφατικῶν ὄψεων τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Τὰ πορίσματα τῆς ἔρευνας ἐντάχθηκαν στὴν εὐρύτερη προβληματικὴ γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ παιδιοῦ στὴν ξένη λογοτεχνία τοῦ 19ου αἰώνα. Στὸν τρόπο πὺν παρουσιάζονται οἱ Ἑβραῖοι ὡς οἱ πολιτισμικοὶ «ἄλλοι» ἀναφέρθηκε ἡ Μαίρη Μαργαρώνη ἐξετάζοντας ἔργα στὰ ὁποῖα τὸ ἑβραϊκὸ στοιχεῖο διαδραματίζει πρωταγωνιστικὸ ἢ καὶ δευτερεύοντα ρόλο.

Στὴν ἔννοια τῆς κοινωνικῆς ὄντολογίας μᾶς μύησε μὲ τὴν ἀνακοίνωσή του ὁ Στέλιος Παπαθανασίου, πραγματοποιώντας μιὰ ἄκρως ἐνδιαφέρουσα προσέγγιση τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου. Ἡ κοινότητα συγκροτεῖται γύρω ἀπὸ ἕναν συνεκτικὸ πυρῆνα, μιὰ μακρὰ παράδοση πὺν τῆς ἐξασφαλίζει διαχρονικὴ ταυτότητα καὶ θεμελιώνεται στὴν ἐλευθερία. Ἐμφαντικὰ ἀναφέρθηκε στὸν ἰδιάζοντα ρεαλισμὸ τοῦ Παπαδιαμάντη (πὺν κινεῖται συνήθως «μεταξὺ φάσματος καὶ ὑπαρκτοῦ») καὶ μὲ παραστατικὴ παρουσίασε τὸν Σκιαθίτη ὡς τὸν ἀπόλυτο ἐκφραστὴ τῆς λογοτεχνίας μας αὐτοῦ πὺν στὴν πατερικὴ παράδοση

καλείται «χαροποιόν πένθος», τῆς χαρομολύπης πού χαρακτηρίζει τὸν παράξενο τρόπο τῶν Ἑλλήνων.

Μὲ τρόπο δυναμικὸ ἐκπροσωπήθηκε ἡ ἀμιγῶς φιλολογικὴ προσέγγιση τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη. Στὸ πλούσιο ρεπερτόριο σχημάτων λόγου καὶ εἰδικότερα στὴ χρήση σχημάτων λεξικῆς καὶ φραστικῆς ἐπανάληψης ἐπικεντρώθηκε ὁ Θανάσης Νάκας, τονίζοντας ὅτι ἡ ἐπαναφορὰ (πού πραγματώνεται ὡς ἐπιφορὰ, ἀλλὰ καὶ ὡς μεσαία καὶ ὡς πολλαπλὴ) ἐμφανίζεται ἀκριβῶς στὰ σημεῖα ἔντονης συναισθηματικῆς φόρτισης, ἐνῶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις τὸ σχῆμα ταυτίζεται μὲ τὴ θεματικὴ δομὴ μὲ τρόπο ἐντυπωσιακὸ. Ὁ Νικόλαος Α. Ε. Καλοσπύρος ἀναφέρθηκε στὴν τεχνικὴ τῆς ἐκφράσεως τοῦ Παπαδιαμάντη, ἀποδεικνύοντας ὅτι ἡ ἀρχαία λογοτεχνικὴ θεωρία καὶ οἱ ρητορικὲς τεχνικὲς τῶν ἀρχαίων ταιριάζουν κατ' ἐξοχὴν στὸ ἔργο τοῦ Σκιαθίτη. Μὲ ἀναφορὲς στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη πού τεκμηριώνονται μὲ φιλολογικὸς παραλληλισμὸς πρὸς τοὺς κλασικοὺς ὁμοτέχνους του ἔθεσε σαφῶς ζήτημα ἀρχαιογνωσίας, εἰσάγοντας τὴ χρήση τῆς ἀντίστοιχης ὀρολογίας στὶς παπαδιαμαντικὲς σπουδές. Μὲ τὸν γοητευτικὸ κλάδο τῆς Ἐκδοτικῆς τοῦ παπαδιαμαντικοῦ κειμένου ἀσχολήθηκε στὴν ἀνακοίνωσή του ὁ Γεώργιος Ἄ. Χριστοδούλου, παρουσιάζοντας τὰ ἐνδιαφέροντα πορίσματα τῆς συγκρότησης κριτικῆς ἔκδοσης στὰ διηγήματα «Τὸ Πνίξιμο τοῦ παιδιοῦ», «Τὸ Γιαλόξυλο» καὶ «Ὁ Ἀλιβάνιστος», στὸ πλαίσιο πανεπιστημιακοῦ φροντιστηριακοῦ μαθήματος. Ἀνήγγειλε ἐπίσης νέα κριτικὴ ἔκδοση τοῦ διηγήματος «Ὁλόγυρα στὴ λίμνη». Ἡ Ἀγγέλα Πιερρηὴ πραγματεύθηκε τὸ εἰδικότερο θέμα τῆς λειτουργίας τῆς παραγράφου στὰ διηγήματα «Ὁνειρο στὸ κῦμα» καὶ «Ἡ Φαρμακολύτριά».

Τὸ παπαδιαμαντικὸ corpus συνοδεύεται καὶ συμπληρώνεται μὲ τρόπο διαφωτιστικὸ ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία πρὸς τοὺς οἰκείους τοῦ συγγραφέα, ὅπως μᾶς ὑπενθύμισε ἡ Δέσποινα Δούκα, παρουσιάζοντας καὶ κωδικοποιώντας τὴν ἐκδεδομένη ἐπιστολογραφία, σὲ ἄμεση συνάρτηση μὲ τὸ δημιουργικὸ ἔργο. Ὁ Νίκος Ὁρφανίδης ἐπέλεξε νὰ ἀντιδιαστείλει δώδεκα ἐπιστολὲς πού συνοψίζουν τὶς στερησεις, τὶς δυσκολίες καὶ τὴν ἀγωνία γιὰ τὴν ἐν Ἀθήναις ἐπιβίωση τοῦ Παπαδιαμάντη πρὸς τὴν εὐφρόσυνη διάθεση πού ἐκφράζεται στὸ διήγημα «Τὰ Καλαμπούρια ἐνὸς δασκάλου», τὸ ὁποῖο φέρει τὸν ὑπότιτλο «Ἀναμνήσεις φοιτητικοῦ βίου». Παρουσίασε τὸν Παπαδιαμάντη ὡς πεζογράφου-ἀφηγητὴ μὲ χιοῦμορ, πού περιγράφει ἕναν πληθυσμὸ τῆς χαρᾶς, πλευρὰ πού σπανίως τονίζουν οἱ μελετητές του.

Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι τὸν Παπαδιαμάντη τὸν ἀγάπησαν ἰδιαίτερα οἱ ποιητές, ἀφοῦ συνδιαλέχθηκε μαζί τους ὡς ἕνας ἐξ αὐτῶν. Ὁ Κώστας Βάρναλης, ἐκτὸς

ἀπὸ δοκιμακὰ κείμενα γιὰ τὸν Σκιαθίτη συγγραφέα, ἔγραψε καὶ τρία ἀφηγήματα «Εἰς ὕφος Παπαδιαμάντη», τὰ ὁποῖα συμπεριέλαβε καὶ στὴ «συγκεντρωτικὴ» ἔκδοσι τοῦ ἀφηγηματικοῦ ἔργου του. Ὁ Δημήτρης Κόκορης ἀναφέρθηκε διεξοδικὰ στὸν τρόπο πὸν ὁ Βάρναλης ἀξιοποίησε διακειμενικὰ τὰ παπαδιαμάντεια λογοτεχνικὰ πρόσωπα. Ἡ Χρυσούλα Σπυρέλη μὲ τὴν ἀνακοίνωσή της κατέδειξε τὴ γοητεία πὸν ἀσκεῖ ὁ Παπαδιαμάντης στοὺς σύγχρονους ποιητές, ἐντοπίζοντας ἐπιδράσεις σὲ ποιήματα πὸν γράφτηκαν ἢ δημοσιεύτηκαν τὴν τελευταία τριακονταετία. Ὁ συγγραφέας ὡς πρόσωπο ἀπασχόλησε τὴ Σταυρούλα Τσούπρου, ἡ ὁποία ἀναζήτησε παπαδιαμαντικὰ ἴχνη στὰ ἔργα ὁμοτέχνων του, ἀλλὰ καὶ σὲ εἰκαστικὲς ἀναπαραστάσεις.

Τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη συσχετίστηκε βέβαια καὶ μὲ τὸ ἔργο τοῦ «ἄλλου Ἀλεξάνδρου» τῆς Σκιάθου, τοῦ Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδη. Ὁ Κωνσταντῖνος Κουτούμπας ἐντόπισε τὰ κοινὰ λειτουργικὰ στοιχεῖα, μέσα ἀπὸ τὶς ἀναφορὲς τοὺς στὶς ἐορτὲς τῆς Ἐκκλησίας, μὲ κεντρικὸ ἄξονα τὴ λατρευτικὴ παράδοσι τῆς Σκιάθου, συνεξετάζοντας ἀντίστοιχες ἀναφορὲς τοῦ Τυπικοῦ τοῦ Γεωργίου Ρήγα. Ὁ Δημήτριος Δ. Τριανταφυλλόπουλος διαφώτισε τὴ στάσι τῶν δύο Ἀλεξάνδρων ἀπέναντι στὴν ἐκκλησιαστικὴ-λατρευτικὴ τέχνη τῆς ἐποχῆς τοὺς, φιλοτεχνώντας μιὰ εἰκόνα πὸν διαφοροποιεῖται σημαντικὰ ἀπὸ τὰ κλισεὰ πὸν συχνὰ προβάλλονται σχετικὰ μὲ τὸ θέμα.

Μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου στὴ Δευτεροβάθμια Ἐκπαίδευσι ἀσχολήθηκε ὁ Ἀναστάσιος Στέφος, ἐπισημαίνοντας ὅτι ἡ ἀνθολόγησι σχετικῶν ἀποσπασμάτων στὰ σχολικὰ βιβλία εἶναι σήμερα ἰσχνή, ἐνῶ ἡ Σοφία Κανταράκη ὑπέβαλε μὲ τὴν ἀνακοίνωσή της ὀλοκληρωμένη πρότασι διδασκατικῆς ἀξιοποίησης τοῦ φυσιολατρικοῦ στοιχείου τῶν διηγημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὁ Νεκτάριος Μαμαλοῦγκος, ἐκπροσωπώντας τὶς θετικὲς ἐπιστῆμες πὸν προσέρχονται πρὸς ἐπικουρία τῆς φιλολογικῆς ἔρευνας προσφέροντας πολὺτιμα τεχνολογικὰ ἐργαλεῖα, παρουσίασε μιὰ σύγχρονη μέθοδο ἐκσφαλματώσεων κατὰ τὴ μετατροπὴ παλαιῶν ἐντύπων σὲ ἐπεξεργάσιμη κειμενικὴ μορφή. Τὰ θέματα τῶν ἀνακοινώσεων τοῦ Συνεδρίου περιέλαβαν ἀκόμη τὰ εἶδη τῶν φυτῶν πὸν περιγράφονται στὰ ἔργα τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοὺς συμβολισμοὺς τοὺς (Γεώργιος Σαρχῆς) καὶ τὸν τρόπο πὸν περιγράφεται ἡ γυναικεία παραδοσιακὴ φορεσιά τῆς Σκιάθου (Ἄννα Ἰωάννα Γουήλ-Μπαδιεριστάκη), συμπληρώνοντας ἔτσι ἕνα γοητευτικὸ ψηφιδωτό.

Οἱ ἐργασίαι τοῦ δευτέρου κύκλου τοῦ Συνεδρίου, μὲ θέμα «Ὁ Παπαδιαμάντης μεταφράζων καὶ μεταφραζόμενος», ξεκίνησαν τὴν Παρασκευὴ 7 Ὀκτωβρίου στὸ Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν καὶ ὀλοκληρώθηκαν τὸ Σάββατο 8

Όκτωβρίου 2011. Κατά τη διεξαγωγή του πρώτου κύκλου στη Σκιάθο μās προϋδέασαν για τὸ κεντρικὸ αὐτὸ θέμα κάποιες ἀνακοινώσεις πὸν ἀσχολήθηκαν μὲ τὸν μεταφραστὴ Παπαδιαμάντη. Συγκεκριμένα, ὁ Μάκης Καραγιάννης προχώρησε στὴν ἀνίχνευση ἀναλογιῶν καὶ ἐπιδράσεων τῶν μεταφράσεων τοῦ Παπαδιαμάντη στὸ πρωτότυπο ἔργο του καὶ κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ του θητεία στὸ μεταφραστικὸ πεδίο συνετέλεσε στὸν γενικότερο προσανατολισμὸ τοῦ ἔργου του στὸν εὐρωπαϊκὸ κανόνα. Ὁ π. Λάμπρος Καμπερίδης χρησιμοποίησε μεταφορικὰ τὸν ὄρο «μετάφραση», γιὰ νὰ μās βοηθήσει νὰ κατανοήσουμε τὸν τρόπο πὸν ὁ Παπαδιαμάντης μεταφράζει μὲ τὴ γραφὴ του τὸν κτιστὸ κόσμο, ἐπιτελώντας ὡς μεταφραστὴς τὴ λειτουργία τοῦ μεσολαβητῆ μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου καὶ κατορθώνοντας συγχρόνως νὰ τὰ ταυτίσει στὸ κείμενο πὸν μās παραδίδει. Σὲ μιὰ ἀριστοτεχνικὴ παρουσίαση τῆς ἀνακοίνωσής του, ὁ εἰσηγητὴς ἔδωσε ιδιαίτερη ἔμφαση στὰ τουρκικὰ παραθέματα.

Καθὼς ἀνοίγεται λοιπὸν μπροστὰ μās ὁ δεῦτερος κύκλος τοῦ Συνεδρίου στὴν Ἀθήνα καὶ γνωρίζοντας βέβαια ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ἦταν ἐπαγγελματίας μεταφραστὴς ἀπὸ τὰ ἀγγλικά καὶ τὰ γαλλικά κυρίως λογοτεχνικῶν καὶ ἱστορικῶν κειμένων, ἴσως ἀναρωτηθοῦμε ἂν τὸ ἔργο αὐτὸ ἔχει τέτοια ἔκταση ἢ (καὶ) σπουδαιότητα ὥστε νὰ ἀποτελέσει τὴν κεντρικὴ ἐνότητα ἑνὸς Διεθνoῦς Συνεδρίου. Ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος στὴν ἐμπνευσμένη κεντρικὴ ὁμιλία τεκμηριώνει πῶς ἡ δουλειὰ αὐτοῦ τοῦ «μεταφραστικοῦ εἴλωτα» ρίχνει νέο φῶς στὸ λογοτεχνικὸ του ἔργο. Σὲ μιὰ ἐποχὴ πὸν οἱ ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Παπαδιαμάντη διαδέχονται ἢ μιὰ τὴν ἄλλη μὲ καταιγιστικὸ ρυθμὸ, πιστεύαμε ὅτι ἡ ἐργογραφία του ἔχει πλήρως καλυφθεῖ. Ἀντιθέτως, τώρα ἀναφαίνεται πρὸ τῶν εἰδικῶν μελετητῶν ἕνα νέο πεδίο, ὅπως ξεπροβάλλει μιὰ ἄγνωστη χώρα μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ ἐξερευνητῆ, τυλιγμένη ἀκόμη στὴν ὁμίχλη τοῦ μυστηρίου: Τὸ μεταφραστικὸ του ἔργο, ἀπέραντο καὶ σκορπισμένο ἀνώνυμα σὲ πλῆθος ἔντυπα, ὅπως μās ἐπεσήμαινε τὸ 1934 ὁ Γ. Κ. Κασιμίπαλης στὸν Πρόλογο τῆς παπαδιαμαντικῆς βιβλιογραφίας του. Χάρη στὴν ἀκάματη ἔρευνα τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου καὶ τῆς Λαμπρινῆς Τριανταφυλλοπούλου ἔχουν ἤδη ἐντοπισθεῖ καὶ ἐκδοθεῖ τὴν τελευταία δεκαπενταετία αὐτοτελῶς ἀρκετὲς παπαδιαμαντικὲς μεταφράσεις. Ἡ Λαμπρινὴ Τριανταφυλλοπούλου στὴν εἰσήγησή της παρουσίασε τὰ πορίσματα τοῦ ἐλέγχου 175 ἀνωνύμων μεταφράσεων πὸν ὁ Γ. Βαλέτας ἀποδίδει στὸν Παπαδιαμάντη στὴ μελέτη του *Παπαδιαμάντης. Ἡ ζωὴ - Τὸ ἔργο - Ἡ ἐποχὴ του* [Μυτιλήνη 1940], καταλήγοντας στὸ

συμπέρασμα ότι πολλές από αυτές δεν ανήκουν στον Παπαδιαμάντη και δημιουργούσαν μέχρι σήμερα έσφαλμένη εικόνα για το μεταφραστικό του έργο.

Ίδιαίτερα καταποτιστική ήταν η εισήγηση της Μαρίνας Άρετάκη, που ασχολήθηκε με τον τρόπο που η μεταφραστική δραστηριότητα του Παπαδιαμάντη αντανακλάται στο πρωτότυπο έργο του, καθώς και η εισήγηση της Τασούλας Καραγεωργίου, η οποία ανέδειξε ως ίδιον του λογοτεχνικού παπαδιαμάντειου ύφους τον τρόπο με τον οποίο το λαϊκό ιδίωμα «μεταφράζεται» με λογικούς τύπους (άντι να συμβαίνει το αντίθετο). Οί ένδογλωσσικές μεταφράσεις από τον Παπαδιαμάντη ψαλμικών και ύμνογραφικών χωριών σε κάποια ποιήματά του και σε αρκετά διηγήματα απασχόλησαν τον Δημήτρη Κοσμόπουλο και αποτέλεσαν γι' αυτόν άφορμή να αναλύσει τις απόψεις του συγγραφέα για τη λειτουργική γλώσσα, τονίζοντας ότι ενδιαφέρεται για το τυπικό και για τον πλοῦτο της γλώσσας της ύμνογραφίας επειδή βιώνει τη λατρεία της Έκκλησίας ως ζωντανή πραγματικότητα. Ο Δημήτρης Κανελλόπουλος παρατήρησε ότι αυτές οι μεταφράσεις κατέστησαν προσιτά στο ευρύ κοινό δύσκολα θεολογικά κείμενα και αναφέρθηκε στη σύνταξη, συμπλήρωση και διόρθωση ίερων ακολουθιών, παρακλητικών Κανόνων και τροπαρίων από τον Παπαδιαμάντη και τον Μωραϊτίδη.

Ο πρώτος μεγάλος θεματικός άξονας του δευτέρου κύκλου περιέλαβε τις μεταφράσεις που έκανε ο Παπαδιαμάντης από τα γαλλικά και τα αγγλικά ως μεταφραστής της ξένης λογοτεχνίας και γραμματείας. Η Στέση Άθήνη παρουσίασε στοιχεία για το μεταφραστικό έργο του Παπαδιαμάντη στα έντυπα του Βλάση Γαβριηλίδη (*Ακρόπολις, Μή χάνεσαι, Νέον Πνεῦμα*) και ο Φίλιππος Παππᾶς χαρτογράφησε κατά το δυνατόν το άχανές πεδίο των έπιφυλλιδικών μεταφράσεων με πυξίδα τον μεταφραστή Παπαδιαμάντη.

Η μετάφραση της *Αριέττας* του Francois Corpee παρουσιάστηκε από τον Φώτη Δημητράκοπουλο και την Άννα Λαμπαδαρίδη, οί όποιοι ανακοίνωσαν νέα στοιχεία που προέκυψαν από την αντιβολή με το γαλλικό κείμενο. Η Χρυσή Καρατσινίδου-Παπαθανασίου έθεσε το ζήτημα των έπιδράσεων που δέχτηκε ο Παπαδιαμάντης από τη γαλλική λογοτεχνία στη διαμόρφωση του δικού του λογοτεχνικού σύμπαντος και μᾶς γνωστοποίησε τα αποτελέσματα της ένδεδλεχούς και κοπιώδους αντιβολής του γαλλικού πρωτοτύπου με τις παπαδιαμαντικές μεταφράσεις της περιόδου 1886-1890 στην έφημερίδα *Έφημερίς*. Έντόπισε στις μεταφράσεις χαρακτηριστικές παπαδιαμαντικές έκφρασεις και λέξεις-σημαντήρες, που αποδεικνύουν την ένότητα της γλώσσας και του ύφους. Ο Matteo Miano κατέθεσε άξιοσημείωτες παρατη-

ρήσεις για τη γαλλική πηγή των «Τεσσάρων διηγημάτων» του Τσέχωφ, από όπου τὰ μετέφερε ὁ Παπαδιαμάντης στὴν ἑλληνική γλῶσσα.

Σημαντικὴ ἦταν ἡ θητεία τοῦ Παπαδιαμάντη στὴ μετάφραση τῆς ἀγγλικῆς γλῶσσας, ὅπως φάνηκε καὶ ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν σχετικῶν ἀνακοινώσεων. Ἡ Γεωργία Γκότση καὶ ἡ Γεωργία Φαρίνου-Μαλαματάρη μελέτησαν τὴ μετάφραση τοῦ μυθιστορήματος τῆς Sarah Grand *Οἱ δίδυμοι τοῦ οὐρανοῦ* καὶ κατέγραψαν τὸν τρόπο πὸν χειρίζεται ὁ Παπαδιαμάντης ἕνα ἐξεχόντως ἀπαιτητικὸ κείμενο πὸν θέτει ζητήματα ὅπως ἡ ἀνισότητα στὴν ἐκπαίδευση γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν καὶ ἡ ἀνδρική προγαμιαία ἐλευθεριότητα. Σύμφωνα μὲ τὰ συμπεράσματά τους, ἡ στάση τοῦ Παπαδιαμάντη ὑπερβαίνει τὴ συμβατικότητα ἢ τὸν συντηρητισμὸ πὸν θὰ τοῦ ἀπέδιδαν πολλοί. Ἡ γράφουσα προσπάθησε νὰ ἀνιχνεύσει στὸν *Μαξιώτη* τοῦ Ἀγγλοῦ μυθιστοριογράφου Hall Caine χαρακτῆρες καὶ τρόπους πὸν ἀργότερα ἀποτυπώθηκαν στὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη, παρουσιάζοντας τὴ βεβαιότερη ἀνυπόγραφη μετάφραση τοῦ Παπαδιαμάντη, πὸν εἶναι καὶ ἡ ὡραιότερή του κατὰ τὸν Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο. Δύο ἔγκριτοι μελετητὲς μίλησαν γιὰ τὴν παπαδιαμαντικὴ μετάφραση τοῦ *Βίου τοῦ Χριστοῦ* τοῦ Φρειδερίκου Φάρραρ, ὁ Ἀνέστης Κεσελόπουλος στὴ Σκιάθου καὶ ὁ Μιχαὴλ Πασχάλης στὴν Ἀθήνα. Ἀμφότεροι προσκόμισαν ἀξιόλογα πορίσματα καὶ συντάχθηκαν μὲ τὴ δήλωση τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου στὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἔκδοσης τῆς μετάφρασης: «Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν μεταφράζει ἀλλὰ ἐξελληνίζει τὸν Φάρραρ καί, τελικά, τὸν ἐξορθοδοξίζει». Ὁ Ἀγγελος Μαντᾶς, πὸν πραγματοποίησε τὸ μνημειῶδες ἔργο τῆς ἐπιμέλειας τῆς μετάφρασης τῆς *Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως* τοῦ George Finlay, ἀναφέρθηκε στὴν προετοιμασία τῆς ἔκδοσης τῆς μετάφρασης τοῦ ὁμότιμου ἔργου τοῦ Thomas Gordon καὶ παρουσίασε τὶς συγκεκριμένους μεταφράσεις ὡς τεκμήρια τῆς πνευματικῆς συγκρότησης τοῦ μεταφραστῆ Παπαδιαμάντη. Ἀξίζει, τέλος, νὰ γίνῃ καὶ μιὰ μικρὴ ἀναφορὰ στὴν ἀγάπη τοῦ Παπαδιαμάντη γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Byron, τὴν ὁποία μεταφράζει, αὐτὴ τὴ φορὰ ὄχι στὸ πλαίσιο ἔμμισθης ἀνάθεσης, ἀλλὰ μέσα στὸ δικό του δημιουργικὸ ἔργο. Στὸ ἄρθρο τοῦ 1896 μὲ τίτλο «Ὁ Μπάϋρων. Ποιητὴς θεσπέσιος», ὁ Παπαδιαμάντης συμπεριλαμβάνει τὴ μετάφραση τριῶν στροφῶν ἀπὸ τὰ «Νησιὰ τῆς Ἑλλάδος», καθὼς καὶ ἀποσπάσματα ἐπιστολῶν τοῦ ποιητῆ, γιὰ τὰ ὁποία μᾶς μίλησε στὴν εἰσήγησή της ἡ Βαρβάρα Ρούσσου, ἀνιχνεύοντας τὴ λογοτεχνικὴ σχέση τοῦ Byron μὲ τὸν Παπαδιαμάντη.

Ὁ ἕτερος μεγάλος θεματικὸς ἄξονας τοῦ δευτέρου κύκλου περιέλαβε τὶς μεταφράσεις τοῦ ἴδιου τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου σὲ ξένες γλῶσσες, καταδει-

κνύοντας τις ιδιαιτερότητες και τις τεχνικές δυσκολίες που προκύπτουν. Τη σχετική εμπειρία τους κατέθεσαν με τη συμμετοχή τους και ἔγκριτοι ἔρευνητές ἀπὸ τὴ διεθνή ἀκαδημαϊκὴ κοινότητα. Ὁ Δημήτρης Φίλιας, μετὰ ἀπὸ διαφωτιστικὴ ἀναδρομὴ στὶς μεταφράσεις τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου στὴ Γαλλία, ἀναφέρθηκε εἰδικότερα στὶς γαλλικὲς μεταφράσεις τῆς Φόνισσας ἀπὸ τοὺς Octave Merlier καὶ Guy-Michel Saunier. Ἡ Ἀναστασία Δασκαρόλη παρουσίασε τὶς μεταφράσεις ἔργων τοῦ Παπαδιαμάντη στὸν γερμανόφωνο χῶρο, μὲ ἰδιαίτερη ἀναφορὰ στὴν ἀποκορύφωση τοῦ σχετικοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ ἔτος 2001, ἐπ' ἀφορμὴ τῆς ἐτήσιας ἔκθεσης βιβλίου τῆς Φρανκφούρτης, στὸ πλαίσιο τῆς ὁποίας τιμῶμενη χώρα ἦταν ἡ Ἑλλάδα. Ὁ Γιάννης Τζιώτης μετὰ τὴν ἀνακοίνωσή του ἐμπλούτισε τὴ βιβλιογραφία τῶν γερμανόφωνων μεταφράσεων τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου μὲ τὴν προσθήκη δεκαοκτῶ λημμάτων στὴν πρώτη σχετικὴ καταγραφή που εἶχε δημοσευθεῖ ἀπὸ ἄλλους ἔρευνητές τὸ 1995 καὶ ἀριθμοῦσε ὀκτὼ ἐγγράφες. Ἐπισκόπηση καὶ σχολιασμὸ τῶν μεταφράσεων τῶν ἔργων τοῦ Παπαδιαμάντη στὰ ἰταλικά ἔκανε ἡ Γκαμπριέλλα Μακρῆ, ἐνῶ ἡ Anna Zimbone ἀσχολήθηκε μὲ τὰ μεταφραστικὰ προβλήματα που δημιουργεῖ ἡ μεταφορὰ τοῦ διηγήματος «Τὸ Μυρολόγι τῆς φώκιας» στὰ ἰταλικά. Ζητήματα μετάφρασης τοῦ διηγήματος «Ἡ Νοσταλγὸς» καὶ γενικότερα τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη στὰ ἰσπανικά μᾶς παρουσίασε ἡ Marta Silvia Dios Sanz, ἐνῶ οἱ Marina Veljkovic, Predrag Mutavdzic καὶ Sasha Djordjevic μίλησαν γιὰ τὶς μεταφράσεις στὰ σερβοκροατικὰ καὶ στὰ σερβικά. Αὐτὴ τὴν ἐνδιαφέρουσα περιήγηση στὶς περιπετειώδεις προσπάθειες τῆς μεταγλώττισης τοῦ Παπαδιαμάντη ἔκλεισε ἡ Maka Kamushadze ἀναφερόμενη στὶς γεωργιανὲς μεταφράσεις διηγημάτων καὶ ἡ Medea Abulashvili κατέθεσε προτάσεις γιὰ τὴν ὑπερνίκηση τῶν σχετικῶν δυσκολιῶν.

Ἐξίσου περιπετειώδης μὲ τὴν μετάφραση σὲ ξένες γλῶσσες, ἂν ὄχι καὶ περισσότερο, εἶναι ὅμως καὶ ἡ ἐνδογλωσσικὴ μετάφραση τοῦ Παπαδιαμάντη (μεταγλωττίσεις καὶ διασκευὲς τῶν ἔργων του στὴ δημοτικὴ). Ὁ Σταῦρος Ζουμπουλᾶκης ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἀκανθῶδες ζήτημα, ἐνῶ τὸ ἀκροατήριό γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ ἀπέδειξε ὅτι οἱ Ἕλληνες πάντοτε θὰ παθιάζονται μὲ τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας. Πρότεινε λοιπὸν στὰ βιβλία τοῦ δημοτικοῦ σχολείου νὰ ὑπάρχει ἀντικριστὰ τὸ κείμενο τοῦ Παπαδιαμάντη μὲ τὴν ἀπόδοσή του στὴ νεοελληνικὴ, στὰ βιβλία τοῦ γυμνασίου καὶ τοῦ λυκείου τὸ πρωτότυπο μὲ ὑποσελίδιες σημειώσεις μὲ τὴν ἐξήγηση τῶν τύπων τῶν λέξεων (καὶ ὀλόκληρων φράσεων) ὅπως ἀκριβῶς ἀπαντοῦν στὸ κείμενο, ἐνῶ γιὰ τοὺς ἐνήλικες θεώρησε ἀρκετὸ ἓνα καλὸ γλωσσάρι.

Τὸ Συνέδριο ἔκλεισε μὲ τὴν παρουσίαση ἀπὸ τὴν Ἑλένη Πολίτου-Μαρμαρινοῦ, τὸν Γεώργιο Μικρὸ καὶ τὴν Τιτίκα Δημητρούλια ἐνὸς νέου γλωσσολογικοῦ ἐργαλείου ἀπὸ τὸν νεοσύστατο κλάδο τῆς ὑφομετρίας, τὸ ὁποῖο ἀναμένεται νὰ συμβάλει σημαντικὰ στὴν ἀναγνώριση τῆς πατρότητας λογοτεχνικῶν κειμένων καὶ μεταφράσεων, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ πορίσματα καὶ ὑπὸ τὸν ἐμπειρικό ἔλεγχο φιλόλογων πού εἶναι ἐγκρατεῖς τῶν κειμένων τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅπως ἐν προκειμένῳ ἡ Λαμπρινὴ Τριανταφυλλοπούλου.

Τὰ ὀγκωδέστατα Πρακτικὰ πού θὰ δημοσιευθοῦν ἐντὸς τοῦ τρέχοντος ἔτους σὲ ἄρτια τυποτεχνικὰ ἔκδοση πού κατὰ παράδοσιν ἀναμένουμε ἀπὸ τὸ τυπογραφικὸ ἐργαστήρι τοῦ «Δόμου», δίχως ἄλλο θὰ ἀναδείξουν καταλεπτῶς τίς θεωρητικὲς κατευθύνσεις καὶ τάσεις τῶν ἀνακοινώσεων τοῦ Συνεδρίου. Αὐτὸ ὅμως πού δὲν μπορεῖ νὰ μεταφερθεῖ στὸ χαρτὶ εἶναι ἡ μυσταγωγικὴ ἐμπειρία τῆς ὁποίας γίναμε κοινωνοὶ ὅλοι στὴ Σκιάθῳ, ἐκπεφρασμένη μὲ τρόπο ἐμβληματικὸ ἀπὸ τὰ χεῖλη μᾶς ἐκ τῶν συνέδρων: «Ὅσοι βρεθήκαμε ἐκεῖ νιώσαμε ὅτι μοιραστήκαμε ἓνα μυστικό».